

Krzysztof Świąteczak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

e-mail: krzysztofswiateczak@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8112-538X

**GŁOSA CZĘŚCIOWO KRYTYCZNA DO UCHWAŁY
SĄDU NAJWYŻSZEGO Z DNIA 17 MARCA 2017 R.
(III CZP 110/16)**

**A COMMENTARY OF A COMMENTARY ON THE SUPREME
COURT'S JUDGMENT OF 17 MARCH 2017
(REF. NO. III CZP 110/16)**

Abstract

The Supreme Court in the judgment of 17 March 2017, Ref. No. III CZP 110/16, ruled that it is permissible to enter into an agreement to renounce a legal portion in Polish civil law. Until now, it was unacceptable. The Supreme Court ruled that since the inheritance can be renounced, all the more so a legal portion can be renounced.

The purpose of this article is to evaluate the above resolution of the Supreme Court. The author intends to compare the judgment of the Supreme Court with the views of the representatives of the doctrine of Polish judicial law and the previous case-law.

KEYWORDS

legal portion, agreement, inheritance

SŁOWA KLUCZOWE

zachówek, umowa, spadek

1. WSTĘP

Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16, orzekając w przedmiocie przedstawionego przez Sąd Okręgowy we Wrocławiu zagadnienia prawnego: „Czy w świetle zakazu sformułowanego w art. 1047 k.c. dopuszczalne jest zawarcie umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku pomiędzy przyszłym spadkodawcą i uprawnionym do zachowku spadkobiercą ustawowym, na podstawie stosowanego odpowiednio art. 1048 k.c.?”, orzekł, iż dopuszczalne jest zawarcie umowy zrzeczenia się prawa do zachowku (art. 1048 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹).

2. STAN FAKTYCZNY

Stan faktyczny w niniejszej sprawie był następujący: składający zażalenie wystąpił do notariusza o sporządzenie umowy zrzeczenia się prawa do zachowku między nim a jego ojcem. Sporządzenie tego typu umowy było jego zdaniem konieczne do swobodnego planowania sukcesji ze względu na prowadzone przez ojca przedsięwzięcie rodzinne, które spadkodawca zamierzał zostawić tylko jednemu dziecku. Wykluczył przy tym możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia ze względu na jej zbyt daleko idące skutki w postaci zwiększenia podstawy wymiaru potencjalnych roszczeń zachowkowych innych zainteresowanych nimi spadkobierców.

20 czerwca 2016 r. zastępca notariusza odmówił sporządzenia umowy, powołując się na art. 81 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie². W jego ocenie zawarcie umowy o zrzeczenie się zachowku byłoby sprzeczne z prawem, ponieważ art. 1047 k.c. zakazuje zawierania innych umów o spadek po osobie żyjącej niż wymienione przez ustawę. Nie aprobował on w niniejszej sprawie wykładni art. 1048 k.c. według reguły *a maiori ad minus*, uznając, że uprawnienie do zachowku nie wywodzi się wprost z prawa do dziedziczenia, lecz funkcjonuje

¹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740, z późn. zm.; dalej: k.c.

² W niniejszej sprawie powołano się na ustawę z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1796). Treść art. 81 brzmi: „Notariusz odmówi dokonania czynności notarialnej sprzecznej z prawem”.

obok niego. Uzasadniając swoje stanowisko, odwołał się także do wykładni historycznej, podnosząc, że umowa o zrzeczenie się prawa do zachowku była znana prawu spadkowemu na gruncie art. 10 § 2 dekretu z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe³, a zatem brak jej przeniesienia do Kodeksu cywilnego był świadomym działaniem ustawodawcy.

Stanowiska tego nie podzielał skarżący. W zażaleniu wskazał on, że zakaz zawierania umów dotyczących dziedziczenia powinien być interpretowany w świetle standardów konstytucyjnych z uwzględnieniem zasady proporcjonalności. Umowa o zrzeczenie się prawa do zachowku rozszerza bowiem zakres swobody dyspozycji na wypadek śmierci, co odpowiada *ratio legis* art. 1047 k.c. Wywodził on, że skoro prawo do zachowku jest konstrukcją pochodną prawa do dziedziczenia, to zrzeczenie się prawa do zachowku jest dopuszczalne, gdyż jest ono w zasadzie zrzeczeniem się prawa do spadku w części. Powołał się on także na istnienie istotnych względów celowościowych przemawiających za przyjęciem dopuszczalności zrzeczenia się prawa do zachowku.

3. ROZSTRZYGNIĘCIE SĄDU NAJWYŻSZEGO

Sąd Najwyższy, wyrażając swoje stanowisko w niniejszej sprawie, powołał się w pierwszej kolejności na przepisy dekretu – Prawo spadkowe, a konkretnie na art. 10 § 1, art. 10 § 2 i art. 11 § 2. Pierwsza ze wskazywanych powyżej regulacji prawnych umożliwiła zrzeczenie się dziedziczenia w formie umowy zawartej ze spadkodawcą. Drugi z powyższych przepisów dopuszczał możliwość zawężenia zrzeczenia się wymienionego w art. 10 § 1 prawa tylko do zachowku. Art. 11 § 2 umożliwiał natomiast zrzeczenie się zarówno dziedziczenia ustawowego, jak i testamentowego.

W Kodeksie cywilnym przewidziano – odmiennie niż w dekrecie – Prawo spadkowe – możliwość zrzeczenia się wyłącznie dziedziczenia ustawowego. Art. 1047 k.c. obarcza sankcją nieważności umowy o spadek po osobie żyjącej z zastrzeżeniem wyjątków wskazanych w tytule IX księgi IV Kodeksu cywilnego. Jedynym wyjątkiem w tym zakresie jest wynikająca z art. 1048 k.c. możliwość zawarcia umowy pomiędzy spadkobiercą ustawowym a przyszłym spadkodawcą, na mocy której pierwszy z nich zrzeka się dziedziczenia. Przepis ten nie przewiduje wprost możliwości zrzeczenia się prawa do zachowku.

Sąd Najwyższy słusznie wskazał, że dotychczas nie było orzeczeń dotyczących wyżej wymienionego zagadnienia. Jedynym wyjątkiem jest wyrok

³ Dekret z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz.U. nr 60, poz. 328); dalej: dekret – Prawo spadkowe.

Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lipca 2013 r., P 56/11⁴, w którym stwierdził on, że instytucja zachowku jest zgodna z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁵, a także uznał *expressis verbis* za dopuszczalne na gruncie art. 1048 k.c., przy zastosowaniu rozumowania *a maiori ad minus*, zawarcie umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku. Według Trybunału Konstytucyjnego możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku jest „niezbędna z punktu widzenia zapewnienia proporcjonalności ingerencji, jaką stanowi prawo do zachowku w chronione konstytucyjnie prawo do dziedziczenia”.

Według Sądu Najwyższego w piśmiennictwie licznie prezentowane są zarówno poglądy dopuszczające, jak i niedopuszczające możliwość zawarcia umowy zrzeczenia się prawa do zachowku. W niniejszym orzeczeniu wskazano trzy główne argumenty sprzeciwiające się możliwości zawarcia tejże umowy.

Pierwszy z nich opiera się na wykładni historycznej, wskazując, że brak recypowania przez racjonalnego ustawodawcę umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku w Kodeksie cywilnym oznacza rezygnację z wprowadzenia jej do porządku prawnego. Zdaniem Sądu Najwyższego argument ten nie zasługuje na aprobatę. Nie należy uznawać za zasadę faktu, iż brak regulacji prawnej konkretnej instytucji lub określonego typu umowy oznacza jej wyłączenie z systemu prawa. Nie jest bowiem tak, że dozwolone jest tylko to, co zostało wyraźnie uregulowane. W systemie prawa cywilnego zastosowanie ma odrębna zasada, zgodnie z którą dozwolone jest to, co nie jest wyraźnie zakazane. W Kodeksie cywilnym nie ma jednoznacznej podstawy prawnej pozwalającej na zawieranie umów zrzeczenia się prawa do zachowku, lecz jednocześnie nie ma normy prawnej, w świetle której zawarcie tej konkretnej umowy byłoby *expressis verbis* wyłączone. Umowa o zrzeczenie się zachowku nie jest jedynym przykładem potwierdzającym wyżej wymienioną zasadę. Obecnie powszechnie aprobowana jest możliwość sporządzania testamentów negatywnych pomimo faktu, iż instytucja ta nie jest uregulowana w Kodeksie cywilnym. Podobnie jak w przypadku umowy o zrzeczenie się zachowku, również testament negatywny był uregulowany w dekrete – Prawo spadkowe, a konkretnie w art. 31⁶. W Kodeksie cywilnym dopuszczalność sporządzania testamentów negatywnych wywodzi się z braku zakazu tego dotyczącego. Przyczyn, dla których polski prawodawca zdecydował się nie zamieszczać w Kodeksie cywilnym odpowiednika art. 10 § 2 dekretu – Prawo spadkowe, może być wiele. Być może ustawodawca postrzegał zrzeczenie się prawa do zachowku jako uprawnienie wynikające ze zrzeczenia się prawa do dziedziczenia.

⁴ OTK-A 2013, nr 6, poz. 85.

⁵ Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.; dalej: Konstytucja RP.

⁶ Zgodnie z treścią art. 31: „Jeżeli spadkodawca wyłączył w testamencie od dziedziczenia ustawowego swego krewnego lub małżonka, nie ustanawiając równocześnie innej osoby spadkobiercą (testament negatywny), wyłączonego uważa się tak, jak gdyby nie żył w chwili otwarcia spadku; nie narusza to jednak praw spadkobiercy koniecznego do żądania zachowku”.

Według drugiego z podnoszonych argumentów przeciwko możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku wskazuje się na brak podstawy prawnej do zawarcia takiej umowy. Zdaniem zwolenników tejże tezy prawo do zachowku nie jest prawem do dziedziczenia, a art. 1048 k.c. dopuszcza jedynie możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia. Skoro natomiast art. 1048 k.c. stanowi wyjątek od wynikającego z art. 1047 k.c. zakazu zawierania umów o spadek po osobach żyjących, to stosowanie wykładni rozszerzającej ani analogii nie jest dopuszczalne (*exceptiones non sunt extentendae*). Tym samym idąc tym tokiem rozumowania, art. 1048 k.c. nie mógłby być uznany jako podstawa prawna zawarcia umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku. Sąd Najwyższy również i tego argumentu nie podzielił. Pojęcie „umowy o spadek”, którym to posłużył się polski prawodawca w art. 1047 k.c. w doktrynie jest stosowane zamiennie z pojęciem „umowy dziedziczenia”. Za umowę dziedziczenia *sensu largo* uznaje się zaś każdą umowę, która ma wpływ na dziedziczenie. Chodzi tu zatem zarówno o umowę stanowiącą podstawę dziedziczenia, jak i tzw. negatywną umowę dziedziczenia, czyli umowę wyłączającą dziedziczenie po określonej osobie. Za przykład negatywnej umowy dziedziczenia może posłużyć umowa o zrzeczenie się dziedziczenia czy będąca przedmiotem niniejszej sprawy umowa o zrzeczenie się zachowku. Umowy takie co do zasady są zakazane, z wyjątkiem art. 1048 k.c. dopuszczającego w drodze wykładni literalnej zawarcie umowy o zrzeczenie się zachowku. W szerokim znaczeniu umowa o zrzeczenie się dziedziczenia to również umowa o zrzeczenie się prawa do zachowku. Należy przy tym podkreślić, że zrzeczenie się zachowku nie jest tym samym, co zrzeczenie się części dziedziczenia⁷. Prawo do zachowku to odrębne prawo stanowiące pochodną prawa do dziedziczenia. W konsekwencji drogą *argumentum a maiori ad minus* przyjąć należy, że skoro zrzeczenie się dziedziczenia zawiera w sobie *implicite* zrzeczenie się zachowku, to skutki takiego zrzeczenia można ograniczyć na podstawie art. 1048 k.c. do prawa do zachowku.

Ostatnim argumentem, przytoczonym przez Sąd Najwyższy w niniejszym orzeczeniu przeciwko dopuszczalności możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku w polskim prawie cywilnym, są rzekome ujemne skutki, które umowa ta może wywołać wobec pozostałych spadkobierców, a więc osób niebędących jej stroną. Zdaniem Sądu Najwyższego i ten pogląd jest całkowicie niezasadniony. Zawarcie umowy o zrzeczenie się prawa do zachowku nie wpływa bowiem na sytuację prawną pozostałych spadkobierców. Nie są oni ani pozbawieni prawa do zachowku, ani roszczeń jakich mogą dochodzić. Zawarcie takiej

⁷ Należy wskazać, iż problematyka możliwości zrzeczenia się części dziedziczenia była przedmiotem rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego. W wyroku tego Sądu z dnia 21 kwietnia 2004 r., III CK 353/02, LEX nr 585802, orzeczono następująco: „Należy uznać za dopuszczalne ograniczenie zrzeczenia się dziedziczenia do ułamkowej części spadku, mającemu przyspać zrzekającemu na podstawie dziedziczenia ustawowego. Nie jest jednakże dopuszczalne ograniczenie zrzeczenia się dziedziczenia do poszczególnych przedmiotów”.

umowy nie wpływa również na wysokość roszczeń pozostałych spadkobierców. Zrzekający się prawa do zachowku, do którego nie odnosi się art. 992 k.c., zgodnie z ogólną regułą wynikającą z art. 991 k.c., nakazującą przy oznaczaniu części spadkowej będącej podstawą ustalenia zachowku uwzględnić wszystkich spadkobierców ustawowych, jest brany pod uwagę przy obliczaniu zachowku innych uprawnionych. Skutkuje to w przypadku zrzeczenia się tylko zachowku wyłączeniem zachowku zrzekającego się, nie powodując przy tym pojawienia się nowych uprawnionych do zachowku.

Jak wskazał Sąd Najwyższy, zasadnicza różnica pomiędzy zrzeczeniem się dziedziczenia, a zrzeczeniem się prawa do zachowku polega na tym, że zrzekający się dziedziczenia nie jest brany pod uwagę przy oznaczaniu części spadkowej, będącej podstawą ustalenia zachowku, o czym stanowi art. 992 k.c. Powoduje to zwiększenie zachowku innych uprawnionych. Wyłączenie dopuszczalności umowy zrzeczenia się prawa do zachowku naruszałoby zasadę swobody testowania, nie mając przy tym gruntownego ani przekonującego uzasadnienia.

Zdaniem Sądu Najwyższego umowa zrzeczenia się prawa do zachowku, z jednej strony, zwiększa swobodę testowania przyszłego spadkodawcy o wartość zachowku, z drugiej zaś, zmniejsza obciążenie spadku długiem o pokrycie roszczeń o zachowek. Wartość takiej umowy ma szczególne znaczenie zwłaszcza przy planowaniu sukcesji pokoleniowej w przedsiębiorstwie. Realizacja roszczeń zachowkowych mogłaby w takim przypadku zagrozić zarówno płynności finansowej przedsiębiorstwa, jak i jego integralności gospodarczej. W konsekwencji bardzo realne byłoby ryzyko likwidacji przedsiębiorstwa, wbrew woli spadkodawcy, co do losów majątku po jego śmierci. Umowa o zrzeczenie się zachowku może natomiast stanowić instrument, który pozwoli zminimalizować lub w ogóle wyeliminować spory dotyczące sukcesji powstające po śmierci spadkodawcy.

Dopuszczenie możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku jest w ocenie Sądu Najwyższego zgodne z widoczną, zarówno na tle najnowszych zmian prawa spadkowego, jak i orzeczeń Sądu Najwyższego, tendencją do poszukiwania instrumentów prawnych pozwalających na uelastycznienie i bardziej precyzyjne planowanie sukcesji przez spadkobierców⁸. Powyższe rozstrzygnięcie jest także spójne z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego⁹.

⁸ Wyrazem tej tendencji są orzeczenia: uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, OSNC 2014, nr 10, poz. 98; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 18 lipca 2012 r., III CZP 46/12, OSNC 2013, nr 3, poz. 29.

⁹ Wskazując na spójność z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego, mowa tutaj o wyroku z dnia 25 lipca 2013 r., P 56/11, OTK-A 2013, nr 6, poz. 85.

4. STANOWISKO GLOSATORA

Zdaniem autora glosy rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego w niniejszej sprawie należy uznać za słuszne. Niemniej jednak mniejsze bądź większe kontrowersje może budzić zastosowana przez Sąd Najwyższy argumentacja.

Sąd Najwyższy nie podzielił argumentacji opierającej się na wykładni historycznej, zgodnie z którą racjonalny prawodawca, chcąc recypować umowę o zrzeczenie się zachowku do Kodeksu cywilnego, powinien wprost wskazać to w przepisach. Skoro dekret – Prawo spadkowe zawierał art. 10 § 2, który dopuszczał możliwość zrzeczenia się zachowku, to Kodeks cywilny również powinien ją zawierać. W przeciwnym razie uznano, że Kodeks cywilny nie dopuszczał – tak jak dekret – Prawo spadkowe – możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku. Zdaniem Sądu Najwyższego ówczesny prawodawca umożliwił zawarcie takiej umowy, zaś brak wskazania tego wprost w Kodeksie cywilnym może wynikać z faktu, iż prawo do zrzeczenia się zachowku mogło zostać uznane jako uprawnienie wynikające z możliwości zrzeczenia się dziedziczenia, które wynikało i wynika z art. 1048 k.c.

Trudno zgodzić się z taką argumentacją. Zdaniem glosatora wątpliwe jest bowiem, by racjonalny prawodawca nie uwzględnił prawdopodobieństwa zaistnienia problemów z wykładnią wyżej wymienionego przepisu. Jest to zastanawiające tym bardziej, że wcześniejszy akt prawny, czyli dekret – Prawo spadkowe zawierał stosowne regulacje dopuszczające możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku. Należy skłonić się ku temu, iż ówczesny prawodawca celowo nie recypował art. 10 § 2 dekretu – Prawo spadkowe, ponieważ chciał wykluczyć możliwość zawarcia umowy w nim wskazanej. Stanowisko to potwierdza ówczesna doktryna, której zdaniem umowa określona w art. 1048 k.c. „odnosi się do dziedziczenia w ogóle, co oznacza, że nie może być ograniczona jedynie do zachowku”¹⁰. Skoro w art. 1048 k.c. zastosowano ograniczenie w postaci zrzeczenia się tylko do dziedziczenia ustawowego, w przeciwieństwie do art. 10 § 1 dekretu – Prawo spadkowe, który takowego ograniczenia nie zawierał, to recypowanie art. 10 § 2 uznano za zbędne. Wskazywano, że zrzeczenie się dziedziczenia z ustawy powoduje skutki takie, jakby spadkobierca nie dożył otwarcia spadku, tym samym nie będzie on uprawniony do zachowku także w razie powołania go do spadku w drodze rozrządzenia w testamencie¹¹. Jakkolwiek oceniana byłaby słuszność takiej argumentacji, to niemal bez żadnych wątpliwości można wysnuć wniosek, iż stanowisko ówczesnej doktryny w kwestii niedopuszczalności zawar-

¹⁰ J. Winiarz (red.), *Kodeks cywilny z komentarzem*, Warszawa 1980, s. 903; J. Winiarz (red.), *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. 2, Warszawa 1989, s. 900.

¹¹ F. Błahuta [et al.], *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972, s. 1988–1989.

cia umowy o zrzeczenie się zachowku było niemal jednoznaczne¹², choć pojawiały się także zdania przeciwnie¹³.

Zdaniem glosatora stanowisko Sądu Najwyższego, według którego możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku była dopuszczalna od samego początku obowiązywania Kodeksu cywilnego, jest chybione. Brak poparcia dla argumentacji wyżej wymienionej nie oznacza jednakże braku uznania słuszności decyzji Sądu Najwyższego w kwestii dopuszczalności możliwości zrzeczenia się zachowku. Należałoby w odniesieniu do przepisów Kodeksu cywilnego dotyczących zakazu zawierania umów o spadek po osobie żyjącej, a zatem art. 1047 i n. k.c., wyeksponować wykładnię dynamiczną, zgodnie z którą tekst prawny w zależności od następujących zmian w języku oraz w pozajęzykowym kontekście wydanych przepisów, może zmieniać swoje znaczenie¹⁴.

W okresie obowiązywania Kodeksu cywilnego, a zatem od 1 stycznia 1965 r.¹⁵, doszło w Polsce do wielu przemian, między innymi o charakterze gospodarczym. Zmiana ustroju gospodarczego państwa z gospodarki centralnie planowanej na wolnorynkową pociągnęła za sobą konieczność wprowadzenia wielu modyfikacji prawnych. Siłą rzeczy obejmowały one nie tylko treść przepisów, ale także odnosiły się do stanowiska doktryny oraz orzecznictwa. W prawie spadkowym wyrazem tych tendencji była i nadal jest chęć uelastyczenia przepisów w celu przyznania potencjalnym spadkodawcom większej swobody odnośnie do rozporządzania swoim majątkiem *mortis causa*. Powszechnie akceptuje się, zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie, możliwość zrzeczenia się określonej ułamkowo części spadku lub udziału w spadku¹⁶. Stanowisko to – także we wcześniejszych orzeczeniach – prezentował również Sąd Najwyższy¹⁷. Właśnie na tej

¹² J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 84–86, J. Gwiazdomorski, *Glosa do uchwały SN z 14 czerwca 1971 r., III CZP 24/71*, „Nowe Prawo” 1972, nr 10, s. 1581, cyt. za: P. Księżak, *Zachówek w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2010, s. 133; A. Szpunar, *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002, nr 6, s. 17.

¹³ J. S. Piątkowski, *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 1986, s. 586.

¹⁴ S. Wronowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005, s. 77; S. Wronowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s. 168.

¹⁵ Art. I ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające kodeks cywilny (Dz.U. nr 16, poz. 94, z późn. zm.).

¹⁶ J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, LEX/el. 2019, komentarz do art. 1048 k.c.; K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz do art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, Legalis/el. 2021, komentarz do art. 1048 k.c.; M. Pazdan, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 1997, nr 4 (72), s. 193; B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, Warszawa 2015, s. 1143. Zob. także: I. Kozak, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 11–12; A. Oleszko, *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, „Nowe Prawo” 1977, nr 3; A. Malinowski, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2004, nr 4.

¹⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 kwietnia 2004 r., III CK 353/02, LEX nr 585802. Warto wskazać, iż w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2013 r., III CZP 79/13, OSNC

podstawie, ze względu na wyżej wskazany i obrany przez prawodawcę kierunek, należy dopuścić możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku.

Ponadto składający zażalenie podkreślili, czy wręcz wyekspowowali, chęć zapewnienia sukcesji przedsiębiorstwa jako główny cel zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku. Rozpatrując dopuszczenie możliwości zrzeczenia się zachowku, Sąd Najwyższy powinien rozpatrzyć to zagadnienie prawne w szerszym kontekście, a konkretnie w kontekście coraz częściej pojawiającej się w polskim prawie problematyki sukcesji przedsiębiorstwa osoby fizycznej *mortis causa*, a raczej niedostatecznej ilości rozwiązań prawnych umożliwiających ten proces.

Polski prawodawca zdaje się widzieć ten problem, ponieważ w ciągu ostatnich kilkunastu lat wprowadzono wiele nowych instytucji prawnych mających zmienić ten stan rzeczy. Należą do nich między innymi: zapis windykacyjny¹⁸, zarząd sukcesyjny¹⁹ czy przekształcenie przedsiębiorcy w spółkę kapitałową²⁰. Sąd Najwyższy powinien zatem, biorąc pod uwagę stan faktyczny, podkreślić, że to rozstrzygnięcie jest także wyrazem tendencji umożliwiającej jak najefektywniejsze przeprowadzenie sukcesji przedsiębiorstwa osoby fizycznej *mortis causa*. Co prawda, umowa o zrzeczenie się zachowku sama w sobie nie powoduje sukcesji, jednakże jest jednym z elementów, który takowy proces ma umożliwić.

Zrzeczenie się zachowku powinno być zatem dopuszczalne także, albo przede wszystkim, ze względu na znaczenie gospodarcze i praktyczną użyteczność tego rozwiązania²¹. Odnosząc to do stanu faktycznego orzeczenia, osoba zrzekająca się zachowku nie ma po śmierci spadkodawcy prawa do żądania zachowku, dzięki czemu inna osoba, która w testamentie otrzymałaby przedsiębiorstwo, może spokojnie i sprawnie funkcjonować, nie obawiając się, że potencjalne roszczenia z tytułu zachowku skutkować będą sprzedażą majątku przedsiębiorstwa celem zaspokojenia roszczeń i w konsekwencji zakończeniem działalności przedsiębiorstwa. Ponadto osoba zrzekająca się zachowku ma prawo do dziedziczenia, a zatem z wyjątkiem przekazanego innej osobie przedsiębiorstwa, mogłaby ona dziedziczyć pozostałe składniki majątku, zarówno te ruchome, jak i nieruchomości.

2014, nr 10, poz. 98, sąd orzekł, iż dopuszczalne jest również zawarcie umowy darowizny na wypadek śmierci.

¹⁸ Instytucję zapisu windykacyjnego wprowadzono do Kodeksu cywilnego na mocy ustawy z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 85, poz. 458).

¹⁹ Instytucję zarządu sukcesyjnego wprowadzono do prawa polskiego ustawą z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r., poz. 170).

²⁰ Przepisy umożliwiające przekształcenie przedsiębiorcy w spółkę kapitałową, tj. art. 584¹–584³, zostały wprowadzone do ustawy z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1526, z późn. zm.), ustawą z dnia 25 marca 2011 r. o ograniczeniu barier administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców (Dz.U. nr 106, poz. 622, z późn. zm.).

²¹ K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis/el. 2020, komentarz do art. 1048 k.c.

mości. Wobec braku dopuszczalności *de lege lata* zrzeczenia się dziedziczenia poszczególnych składników spadku, takich jak gospodarstwo rolne czy przedsiębiorstwo, umowa o zrzeczenie się zachowku jest jedną z nielicznych możliwości zabezpieczenia bytu przedsiębiorstwa²². Bez wątplenia zatem w przypadku zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku prawa osoby zrzekającej się są w większym stopniu zabezpieczone aniżeli w przypadku zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia.

Pomimo dopuszczenia przez Sąd Najwyższy możliwości zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku wskazane byłoby wyszczególnienie w orzeczeniu postulatu obligującego polskiego prawodawcę do nowelizacji Kodeksu cywilnego i wskazania wprost – obok możliwości zrzeczenia się dziedziczenia – także dopuszczenia zrzeczenia się zachowku. Byłoby to bardzo istotne zalecenie w szczególności w odniesieniu do praktyki notarialnej. Zgodnie z art. 91 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie²³ notariusz sporządza akt notarialny, jeżeli wymaga tego przepis prawa lub taka jest wola stron, natomiast w przypadku sprzeczności z prawem czynności notarialnej notariusz odmawia jej dokonania, o czym stanowi art. 81 tej ustawy. Dla wielu notariuszy może być zatem bardzo problematyczne sporządzanie w formie aktu notarialnego umowy o zrzeczenie się zachowku, skoro podstawą do jej zawarcia nie jest przepis, lecz jedno orzeczenie Sądu Najwyższego. Może to budzić istotne wątpliwości, zwłaszcza w odniesieniu do stabilności prawa, które i tak nie stoi na zbyt wysokim poziomie. Obawy może budzić możliwość orzekania w przyszłości w sprawie o podobnym stanie faktycznym przez Sąd Najwyższy w składzie, w którym znajdują się sędziowie wyraźnie odrzucający możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku. Wydanie przez Sąd Najwyższy w przyszłości rozstrzygnięcia zupełnie przeciwnego do opisywanego orzeczenia, prowadziłyby do chaosu. Tym samym Sąd Najwyższy powinien, zwłaszcza biorąc pod uwagę występujące w doktrynie rozbieżności oraz brak jednolitej linii orzeczniczej, wyraźnie zobligować prawodawcę do podjęcia stosownych działań ustawodawczych. Zapewniłyby to, z jednej strony, stabilność prawa w powyższej kwestii, z drugiej zaś, ułatwiłyby podmiotom przeprowadzenie efektywnej sukcesji przedsiębiorstwa *mortis causa*, co obecnie ze względu nie niechęć notariuszy do zawierania umów o zrzeczenie się zachowku²⁴ jest utrudnione.

Mimo pewnych braków w uzasadnieniu glosator jasno wskazuje, że orzeczenie Sądu Najwyższego w niniejszej sprawie jest słuszne. Podsumowując, oprócz

²² K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks...*, komentarz do art. 1048 k.c.; P. Księżak, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017, s. 469.

²³ Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1192, z późn. zm.).

²⁴ A. Leszczyńska-Mikulska, *Możliwe porozumienie w sprawie zrzeczenia się zachowku*, <https://www.prawo.pl/podatki/porozumienie-w-sprawie-zrzeczenia-sie-zachowku-aldona,507324.html> (dostęp: 6.04.2021 r.).

wyżej przytoczonych argumentów uchwała ta jest korzystna dla przedsiębiorców, a orzeczenie jest wyrazem tendencji propagowanych w polskim prawie cywilnym, gospodarczym i spadkowym w ciągu ostatnich 10–20 lat. Orzeczenie Sądu Najwyższego, pomimo braku wcześniejszego stanowiska judykatury, jest jednakże spójne ze stanowiskiem doktryny²⁵, choć w tej materii nie brakuje rozbieżności²⁶.

Choć uchwała Sądu Najwyższego w niniejszej sprawie rozstrzyga problem dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku w polskim prawie cywilnym, nie oznacza to, że wszelkie problemy dotyczące zrzeczenia się zachowku zostały rozwiązane. Powstaje bowiem wiele pytań dotyczących, między innymi: możliwości zawarcia umowy o częściowe zrzeczenie się zachowku, dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu, dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku na czyjąś korzyść²⁷, dopuszczalności zrzeczenia się zachowku przekraczającego określoną wartość pieniężną lub mające na celu niezaliczanie przy jego wyliczaniu wartości określonego przedmiotu czy zespołu rzeczy i praw majątkowych²⁸, dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się dziedziczenia z zastrzeżeniem prawa zachowku, dopuszczalności zawarcia umowy zrzeczenia się dziedziczenia z zastrzeżeniem zachowku dla zstępnych zrzekającego się²⁹, czy formę zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku.

Powyższe kwestie wymagają przeprowadzenia dalszych wnikliwych badań. Zasadne jest, aby badania te miały charakter prawnoporównawczy, zwłaszcza że problematyka dopuszczalności zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku

²⁵ K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks...*, komentarz do art. 1048 k.c.; M. Załucki (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis/el. 2019, komentarz do art. 1048 k.c.; E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis/el. 2019, komentarz do art. 1048 k.c.; B. Kordasiewicz (red.), *System...*, s. 1144; J. Ciszewski, P. Nazaruk (red.), *Komentarz...*, komentarz do art. 1048 k.c.; M. Pazdan, *Umowa...*, s. 194–195; E. Rott-Pietrzyk, *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Rejent” 2006, nr 3 (179), s. 117–118; P. Księżak, *Zachowek...*, s. 130 i n.; P. Księżak, *Prawo...*, s. 458; G. Wolak, *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia*, Warszawa 2016, s. 322–323. Problematykę tę poruszają również: A. Ganicz, *Uprawnieni i zobowiązani z tytułu zachowku w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 2011, nr 2; M. Komarowska, *Glosa do uchwały SN z 17.3.2017 r.*, III CZP 110/16, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, nr 4; P. Bender, *Glosa do uchwały SN z 17 marca 2017 r.*, III CZP 110/16, „Rejent” 2018, nr 5; M. Panek, *Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku w prawie polskim*, „Studia Iuridica Toruniensa” 2015, t. XVI; T. Jasiakiewicz, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 17 marca 2017 r.*, III CZP 110/16, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018, nr 9.

²⁶ Przeciwno możliwości dopuszczalności zrzeczenia się zachowku opowiadają się: K. Osajda (red.), *Kodeks...*, komentarz do art. 1048 k.c.; M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz do art. 627–1088*, Legalis/el. 2019, komentarz do art. 1048 k.c.

²⁷ Za możliwością zrzeczenia się dziedziczenia na korzyść określonej osoby opowiada się: W. Hans, *Umowy dotyczące spadku*, „Nowe Prawo” 1967, nr 2, s. 244, cyt. za: M. Pazdan, *Umowa...*, s. 191.

²⁸ K. Osajda (red.), *Kodeks...*, komentarz do art. 1048 k.c.

²⁹ Część tych problemów została poruszona także w: M. Fras, M. Habdas (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922–1087)*, LEX/el. 2019, komentarz do art. 1048 k.c.

i innych kwestii z nią związanych była przedmiotem badań m.in. w prawie niemieckim, austriackim czy szwajcarskim. Problemy te dostrzegł np. niemiecki prawodawca, który w § 2346 niemieckiego kodeksu cywilnego dopuścił możliwość zawarcia umowy o zrzeczenie się zachowku³⁰. W prawie austriackim i szwajcarskim nie ma podobnych regulacji, natomiast w doktrynie przyjmuje się dopuszczalność zawarcia takiej umowy³¹.

REFERENCES

Piśmiennictwo

- Bender P., *Glosa do uchwały SN z 17 marca 2017 r., III CZP 110/16*, „Rejent” 2018, nr 5
- Błahuta F. [et al.], *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, Warszawa 1972
- Ciszewski J., Nazaruk P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, LEX/el. 2019
- Fras M., Habdas M. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom VI. Spadki (art. 922–1087)*, LEX/el. 2019
- Ganicz A., *Uprawnieni i zobowiązani z tytułu zachowku w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 2011, nr 2
- Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis/el. 2019
- Gutowski M. (red.), *Kodeks cywilny. Tom III. Komentarz do art. 627–1088*, Legalis/el. 2019
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967
- Jasiakiewicz T., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 17 marca 2017 r., III CZP 110/16*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018, nr 9
- Komarowska M., *Glosa do uchwały SN z 17.3.2017 r., III CZP 110/16*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2017, nr 4
- Kordasiewicz B. (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 10. Prawo spadkowe*, Warszawa 2015
- Kozak I., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 11–12
- Księżak P., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017
- Księżak P., *Zachówek w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2010
- Malinowski A., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w ujęciu Kodeksu cywilnego*, „Nowy Przegląd Notarialny” 2004, nr 4
- Niemiecki kodeks cywilny. Prawo spadkowe. § 1922–2385* (tłum. E. Tuora-Schwierskott), Frankfurt am Main 2019
- Oleszko A., *Umowy dotyczące spadku w praktyce notarialnej*, „Nowe Prawo” 1977, nr 3
- Osajda K. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis/el. 2020
- Panek M., *Dopuszczalność zrzeczenia się zachowku w prawie polskim*, „Studia Iuridica Toruniensa” 2015, t. XVI

³⁰ *Niemiecki kodeks cywilny. Prawo spadkowe. § 1922–2385* (tłum. E. Tuora-Schwierskott), Frankfurt am Main 2019, s. 178.

³¹ K. Osajda (red.), *Kodeks...*

- Pazdan M., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia w polskim prawie spadkowym*, „Rejent” 1997, nr 4 (72)
- Piątkowski J. S., *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 1986
- Pietrzykowski K. (red.), *Kodeks cywilny. Tom II. Komentarz do art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, Legalis/el. 2021
- Rott-Pietrzyk E., *Umowa o zrzeczenie się dziedziczenia – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Rejent” 2006, nr 3 (179)
- Szpunar A., *Uwagi o prawie do zachowku*, „Rejent” 2002, nr 6
- Winiarz J. (red.), *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. 2, Warszawa 1989
- Winiarz J. (red.), *Kodeks cywilny z komentarzem*, Warszawa 1980
- Wolak G., *Umowa zrzeczenia się dziedziczenia*, Warszawa 2016
- Wronowska S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005
- Wronowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001
- Załucki M. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Legalis/el. 2019

Inne źródła

- Leszczyńska-Mikulska A., *Możliwe porozumienie w sprawie zrzeczenia się zachowku*, <https://www.prawo.pl/podatki/porozumienie-w-sprawie-zrzeczenia-sie-zachowku-aldona,507324.html> (dostęp: 6.04.2021 r.)